

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
9/1 (2025), 24-41

Erdem (Virtue) Etiği ve Mutlulukçu (Eudaimonist) Etik Oluşu Bakımından Adam Smith'in Ahlak Teorisinin Analizi

Analysis of Adam Smith's Moral Theory in Terms of Virtue Ethics and Eudaimonist Ethics

Esin Karaüzümcüoğlu

Doktora, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri
PhD. (Cand). Dokuz Eylul University, Institute of Social Sciences, Department of
Philosophy and Religious Sciences, İzmir/Türkiye

E-Posta: esinkaruzum@hotmail.com

ORCID ID: 0009-0006-6119-3717

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 09 Eylül/September 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Ocak/January 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran/June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz/Summer

DOI: jad.1546470

Cite as / Atıf: Karaüzümcüoğlu, Esin. "Erdem (Virtue) Etiği ve Mutlulukçu (Eudaimonist) Etik Oluşu Bakımından Adam Smith'in Ahlak Teorisinin Analizi". *Journal of Analytic Divinity*, 9/1, 2025, 24-41.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Esin Karaüzümcüoğlu)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Esin Karaüzümcüoğlu %100

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Adam Smith tarafından “The Theory of Moral Sentiments” (Ahlâkî Duygular Kuramı) adlı eserde geliştirilen etik yaklaşımı, erdem (virtue) etiği ve mutlulukçu (eudaimonist) etik oluşu bakımından analiz etmeyi amaçlayan bu makalede öncelikle Smith'in ahlak teorisi genel hatlarıyla incelenmiştir. Ardından erdem etiğinin ve mutlulukçu etiğin karakteristik özellikleri tespit edilmiştir. Erdem etiğinin klasik ve modern olmak üzere iki yorumu bulunmaktadır. Smith kendi ahlak sistemini klasik erdem etiğinin başlıca temsilcileri olan Platon ve Aristoteles'in ahlak sistemleriyle ilişkilendirir. Antik Yunan felsefesinin bir ürünü olan erdem etiği ve mutlulukçu etiğin birbiriyle önemli bağlantıları bulunmaktadır. Klasik dönemde bu iki yaklaşımı en kapsamlı biçimde ele alan filozof Aristoteles'tir. Dolayısıyla araştırmamızda Smith'in ahlak anlayışı söz konusu etik yaklaşımlar bağlamında değerlendirilirken ağırlıklı olarak Aristoteles'in görüşleriyle karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada “Adam Smith'in ahlak teorisinin Aristoteles'in ahlak anlayışında bütünlüklü bir şekilde görülen eudaimonist karakteristikte bir anlayış olduğu” savunulmaktadır. Bu hipotez literatürde daha önce ele alınmadığından, araştırmamız bu alandaki literatüre katkı sağlayabilecek özgün bir çalışmadır.

Anahtar kelimeler: Adam Smith, Ahlak Teorisi, Erdem Etiği, Eudaimonist Etik, Mutluluk, Aristoteles.

Abstract

This article aims to analyze the ethical approach developed by Adam Smith in his work “The Theory of Moral Sentiments” in terms of virtue ethics and eudaimonist ethics. First, Smith's moral theory is examined in general terms. Then, the characteristic features of virtue ethics and eudaimonist ethics are determined. Virtue ethics has two interpretations: classical and modern. Smith associates his own moral system with the moral systems of Plato and Aristotle, the main representatives of classical virtue ethics. Virtue ethics, a product of ancient Greek philosophy, and eudaimonist ethics have important connections with each other. Aristotle is the philosopher who addressed these two approaches most comprehensively in the classical period. Therefore, in our research, Smith's understanding of morality is evaluated in the context of these ethical approaches and is mainly compared with Aristotle's views. In this study, it is argued that “Adam Smith's moral theory is an understanding with eudaimonist characteristics that is seen in Aristotle's understanding of morality in a holistic manner.” Since this hypothesis has not been addressed in the literature before, our research is an original study that can contribute to the literature in this field.

Keywords: Adam Smith's Moral Theory, Virtue Ethics, Eudaimonist Ethics, Happiness, Aristotle.

Giriş

Adam Smith (1723-1790) ahlak felsefesi yani etik hakkındaki düşüncelerini, 1759 yılında basılan *The Theory of Moral Sentiments or An Essay towards an Analysis of the Principles by which Men Naturally Judge Concerning the Conduct and Character, First of Their Neighbours, and Afterwards of Themselves* (Ahlakî Duygular Kuramı) isimli eserinde ortaya koymuştur.¹ Bu eserde Smith insanların, tutum ve eylemlerini düzene sokma konusunda doğa tarafından desteklendiklerini ve ahlaki melekelerle (*moral faculties*) donatıldıklarını savunur.

Smith kuramını insan doğasına dair gözlemlerine dayandırmaktadır. Bilindiği üzere Aristoteles de ahlakla ilgili görüşlerini insan doğasına dair gözlemlerinden hareketle ortaya koymuştur. Smith'in kuramı natüralist gerekçelendirmelerle belirginleşen bir teoridir. Olguya yapılan yoğun vurgu neticesinde insanî zaafların normalleştirilmesi, natüralist etik teorilerin düştüğü tehlikelerden biridir. Smith sistemini insan doğasından hareketle ortaya koymasına rağmen böyle bir tehlikeye düşmemektedir. Çünkü Smith'in oluşturduğu bu sistemde insan doğası birkaç katmandan oluşur. En alt düzeyde kişi kendi bireysel çıkarından yola çıkarak eylemde bulunur. Bu aşamada ahlaki öznenin eylemi egoist duygular tarafından belirlenir. Bireysel ve toplumsal çıkarların kesiştiği noktalar ahlakî faili tarafsız gözlemcinin duygusuyla özdeşleşme yönünde iter. Smith'in terminolojisinde "tarafsız gözlemci" (*impartial spectator*) kavramı, kâr-zarar ve öfke-sevgi bağlamında nötr yani yansız ve hipotetik bir dış gözdür. Tarafsız gözlemci kavramı *The Theory of Moral Sentiments*'ta tarafsız muhakeme (*impartial judge*), kayıtsız seyirci (*indifferent by-stander*), samimi ve yansız ışık (*candid and impartial light*) gibi farklı ifadelerle de kullanılmıştır. Bu kullanımların her biri Smith tarafından ifade edilmek istenen "kişinin kendi eylemlerini bir ödev duygusuyla kendisinin yargılayabilmesi" düşüncesini işaret eder.² Tarafsız gözlemci bireyin ahlâkî yargılarını ve karakterini dönüştürmeye önce toplumun sesi olarak başlar; daha sonra içselleştirilirse kişinin, toplumundan bağımsız bireysel bir ahlak geliştirmesi için gerekli zemini sağlar. Hatta tarafsız izleyici içselleşip olgunlaştığında, birey için toplumun ahlaki hatalarını eleştirme konusunda dayanak olabilecek bir değerlendirme kaynağına dönüşebilir.

Smith'e göre toplumsal bir varlık olan insan, öz değerlendirme yapabilmek için başkalarıyla iletişim halinde olmaya ihtiyaç duyar. İnsanlar tavırlarıyla birbirlerine ayna tutarlar ve karşıdan nasıl göründüklerini, nasıl bir izlenim bıraktıklarını görmelerini sağlarlar. Aslında bu yansıtmanın bireye en önemli katkısı, kendi hakkındaki taraflı bakış ve görüşünün kabuğundan çıkıp başkalarının gözüyle kendini görebilme olanağı sağlıyor oluşudur. Aynadaki görüntümüz bizi hoşnut ederse memnun oluruz. Bu memnuniyet bizi

¹ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), v.

² Gökhan Murteza, *Adam Smith'te İktisat ve Ahlak Sorunları* (İstanbul: Doktora Tezi, 2012), 96, 97.

daha özgüvenli kılar. Böylece başkalarının övgü ve eleştirilerine de daha kayıtsız oluruz. Zira başkaları bizi yanlış anlasa ya da yanlış tanıtsa bile “tasvibe doğal ve uygun bir özne” olduğumuzun farkındayızdır.³ Görüldüğü gibi Smith bireyin özgüvenini özeleştiriden hareketle inşa etmektedir. Kişi bu aşamada toplumsallığıyla bireyliğini “uygun” bir biçimde birleştirir; fakat kendi içinde bölünmüş bir yapıdadır.⁴ Bu bölünmüş yapının bileşenleri yargılayan ben ve yargılanan bendir.

Tam bu noktada Smith'in ahlak anlayışında birey bir sıçrama ortaya koymalıdır. İnsan kardeşlerimizin tasvibine yönelik arzumuz ve tenkitlerinden sakınmamızla belirginleşen dış güdümlü motivasyonumuz bu aşamada otantik bir zemine kayar. Çünkü Smith'e göre bütün bunlar bireyi toplumu için “makbul bir özne” kılma konusunda yeterli değildir. Bu nedenle Doğa insana onaylanacak eylemlerin bilinçli ve irade sahibi öznesi haline gelme arzusunu da vermiştir.⁵

Başkalarının bizi gördüğü ışıktaki yahut her şeyi bilselerdi bizi görecekları ışıktaki görürsek, kendimizi düzeltmemiz kaçınılmaz olur. Aksi takdirde bu görüntüye katlanamayız. Kendimizi başkalarının bizi gördüğü ışıktaki görebilmemizin önündeki engel ise egoist tutkularımız nedeniyle kendimizi kandırmamızdır.⁶ Eylemleri egoist duyguları tarafından belirlenen bir insanın erdemlerle eylemde bulunmaya başlaması başkalarının duygularıyla kurduğu sempati sayesinde oluşur. Sempati başkalarıyla kurduğumuz duygudaşlığı ifade eder.⁷ Smith'in terminolojisinde kilit bir role sahip olan “sempati” kavramı genelde “empati” olarak açıklanmaktadır. “Empati” sözcüğünün İngilizceye 19. yüzyılda girdiğini göz önünde bulundurursak, Smith'in neden “empati” değil “sempati” sözcüğünü kullandığını anlayabiliriz.⁸ Biz bu araştırmada Smith'in bu kavramını ifade etmek için “sempati” ya da “empati” yerine Türkçe “duygudaşlık” sözcüğünü kullanacağız.

İnsanın karşılıklı ilişkilerinde duygudaşlık hayli önemli bir role sahiptir. Smith'e göre sosyal bir ilişkinin içerisinde deneyimlenen duygudaşlık ile ahlaki eylemlerin ortaya çıkışı birbiriyle ilişkilidir. Çünkü duygularımızın başkalarının duygularında karşılık bulması hazzı, karşılık bulmaması ise acıya yol açar. Eylemlerimizin başkasında karşılık bulması ise acılarımızı yatıştırır.⁹ Bu da bizi davranışlarımızda başkalarının yargılarını dikkate almaya ve kendimize onların gözünden bakmaya sevk eder. Başkalarının tutum ve davranışlarını değerlendirirken de kendimizi onların yerine koyarız. Eğer onları harekete geçiren duygu ve tutkularla tam bir duygudaşlık kurabiliyorsak, eylemlerini uygun bulup onaylarız;

³ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 163.

⁴ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 164.

⁵ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. D. Kızılay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 174.

⁶ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 223.

⁷ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 5.

⁸ C. Hodder, *A Structured Approach to the Adam Smith Problem* (White Rose: eTheses Online), 46.

⁹ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 27.

kuramazsak uygunsuz bulup onaylamayız. Kendi duygu ve tutkularımızı değerlendirirken de tıpkı başkalarının davranışlarına bakıyor gibi kendimize belli bir mesafeden bakmıyorsak objektif olamayız. Bu nedenle bunu başarabilmek için kendi tavırlarımıza başkalarının bakış açısından bakmamız gerekir.¹⁰ Böylece kendi duygu ve eylemlerimizi “adil ve tarafsız bir izleyici”nin gözüyle değerlendirebilme şansımız olur. Örneğin bir insan için kendi mutluluğu ve çıkarları en önemli şey olsa da başkaları için herhangi bir insanın mutluluğu ve çıkarı kadar değerlidir ve diğer insanların mutluluğundan ve çıkarından daha değerli değildir. Kendisi başkalarının mutluluğunu nasıl değerlendiriyorsa başkaları da onun mutluluğu hakkında benzer bir değerlendirmeye sahiptir. Bu yüzden kişi kendi değerlendirmesinden hareketle başkalarının da onun mutluluğunu nasıl değerlendireceğini bilebilir. Böylece kibrinin ortaya çıkardığı küstahlıklarını dizginlemesi ve davranışlarını tarafsız gözlemcinin paylaşacağı bir düzeye çekmesi gerektiğini anlar.¹¹

İnsanı erdemlerle ilişkili kılan en temel unsur vicdandır. Vicdan kişiye tarafsız izleyicinin gözüyle kendine ve olaylara bakabilme olanağını sağlar.¹² İnsan, vicdanı aracılığıyla, vekili olarak yaratıldığı Tanrı’nın yüreğini duyumsayabilir.¹³ Ancak Smith erdem duygusunu destekleyen bütün unsurlara rağmen insanın bencillik ve kendini kandırma yönündeki zaaflarının dizginlenip pozitif bir yöne kanalize edilmesi, hassas bir eğitimden geçmiş olmayı gerektirmektedir.¹⁴ Aksi durumda kişinin çabucak bu zaaflarına kapılması çoğunlukla kaçınılmazdır.

Smith’in ahlak teorisi hakkında bu kısa girişin ardından erdem etiği ve eudaimonist etik bağlamında değerlendirmeye geçebiliriz. Bu değerlendirmelerde ve araştırmanın genelinde nitel araştırma yöntemi olan doküman inceleme tekniği kullanılacaktır. Söz konusu yöntemin seçilmesinin nedeni, araştırmanın problemi ve örneklem türü için en uygun yöntem olmasıdır. Çalışmamız nitel araştırma sürecine ve nitel araştırma metodolojisine uygun olacak biçimde, verilerin toplanmasıyla başlayacak ve toplanan verilerin analiziyle ulaşılan tümevarımla sonuçlanacaktır.

1. Erdem Etiği Bağlamında Smith’in Ahlak Teorisinin İncelenmesi

Erdem etiği iyi hayatın ne olduğuna ve insanların nasıl birer birey olmaları gerektiğine odaklanır. Bu etik yaklaşım ahlaki ilkelere, ödevlere, yükümlülüklerle ve sonuçlara birincil önem atfetmez. Erdem etiği bireyin ahlaki yaşamının toplumdan kopuk oluşmadığına vurgu yapar. Erdemler toplumsal yaşamın içinde edinilir ve devamlılıkları için de başkalarının teşvik ve desteği gerekir. Erdem etiği ahlaki öznenin duygularına ve

¹⁰ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 161.

¹¹ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 124.

¹² Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 182.

¹³ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 184.

¹⁴ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 192.

onun başkalarına yönelttiği duygusal alakaya önem verir.¹⁵ Zaman zaman Yunanca arete (erdem) sözcüğünden yola çıkılarak "aretaik etik" olarak da adlandırılan klasik erdem etiği¹⁶ Yunan düşünce geleneğinin bir ürünü olup hoca-öğrenci silsilesiyle Sokrates, Platon ve Aristoteles tarafından oluşturularak olgunlaştırılmıştır.¹⁷ Bu araştırmada Smith'in ahlak teorisini erdem etiği ve eudaimonia bağlamında değerlendirirken, klasik dönemde bu iki teoriyi en kapsamlı hale getiren filozof olması nedeniyle Aristoteles'in etik yaklaşımı referans alınacaktır. Smith'in ahlak anlayışını erdem etiği çerçevesinde değerlendirdiğimizde elde ettiğimiz bulgular şunlardır:

Aristoteles'e göre insanın işini yani işlevini (*ergon*) bilirsek eudaimoniayı tanımlamamız mümkün olur.¹⁸ Her şeyin bir fonksiyonu vardır. Buradan hareketle akıl yürüten Aristoteles, insanın asli fonksiyonunu araştırır ve bunun "ruhun/nefsin rasyonel bir ilkeyi ima eden eylemleri ya da etkinliği" olduğu sonucuna varır. İnsan bu işlevini iyi bir şekilde sergilediğinde mutlu olur. Aristoteles terminolojisinde insanın bu işlevini yerine getirmesinin adı kemâl (*mükemmellik/excellence*) anlamında erdemdir (*arete*).¹⁹ Nefsin akla uygun etkinliği sadece düşünmekten ibaret değildir. Aristoteles'e göre düşüncenin yönlendirdiği ölçüde gerçekliğe duyarlı eylemler de nefsin akla uygun faaliyetini yani erdemleri oluşturur.²⁰ Aristoteles'in erdem (*virtue*) etiğinde olduğu gibi Smith'in ahlak sisteminde de erdemler üst düzey bir meziyet ve fazilete işaret eder.²¹ Bir tavır, tutum ya da eylem bu mükemmellik fikrine ne kadar yakınsa o ölçüde erdemlidir:

*"Nasıl ki entelektüellik vasfının orta seviyesi yetenek gerektirmiyorsa, ortalama seviyedeki ahlakta da erdem aranmaz. Erdem mükemmeliyettir, olağandışı büyüklükte ve güzelliktedir, sıradan ve basit olanda bulunmaz. İyi olan erdemler öyle bir seviyede duyarlık içerirler ki sıra dışı ve beklenmedik incelikte ve hassasiyette olurlar ve bizi şaşırtırlar. Yüce ve saygıdeğer olan bu tür bir özdenetimle insan doğasının en zapt edilemez tutkularını bile alt edip insanı hayrete düşürebilirler."*²²

Aristoteles düşünce erdemi ve karakter erdemi olmak üzere iki tür erdemden söz etmektedir.²³ Aristoteles'in insan aklını da benzer biçimde teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayırdığını düşünürsek, erdemlerin bu sınıflamaya göre bölümlendiği söylenebilir. Buna göre düşünce erdemleri teorik aklın, karakter erdemleri ise pratik aklın bir

¹⁵ Ahmet Cevizci, *Etik-Ahlak Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 134, 135.

¹⁶ L. P. Pojman, *Ethical Theory: Classical and Contemporary Readings* (Belmont: Wadsworth Pub, 1998), 361.

¹⁷ Ahmet Cevizci, *Etik-Ahlak Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 136, 137.

¹⁸ Aristotle. *The Nicomachean Ethics of Aristotle*, trans. F. H. Peters (Kegan Paul Trench Trübner&Co., 1893), I, 7, 9-15.

¹⁹ Christine M. Korsgaard, "Aristotle on Function and Virtue", *History of Philosophy Quarterly* 3/3 (1986), 259-279, 259.

²⁰ Aristotle. *The Nicomachean Ethics of Aristotle*, trans. F. H. Peters (Kegan Paul Trench Trübner&Co., 1893), I, 7, 14.

²¹ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 43.

²² Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. D. Kızılay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 37.

²³ Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015), II, 1103a, 15.

karşılığıdır. Aristoteles düşünce erdemlerini karakter erdemlerinden daha üstün kabul eder.²⁴ Aristoteles'in düşünce ve karakter erdemi ayrımı Smith'te entelektüel ve ahlaki erdemler olarak karşımıza çıkar.²⁵

Aristoteles'in erdem etiği de dahil olmak üzere klasik etikteki dört temel erdeme (cardinal virtues) Smith tarafından da işaret edilir. Bu erdemler (kendine hakimiyet-bilgelik-şecaat-adalet) Smith'in ahlak sisteminde de önemli bir yere sahiptir. Bu ise Smith'in ahlak anlayışını Aristoteles'in erdem etiğine yaklaştıran bir diğer unsurdur. Smith'e göre gerçek istikrara ve kararlılığa sahip, dünyanın telaşı içinde büyük bir **kendine hakimiyet** okulunda iyice yetiştirilmiş **bilge** ve **adil** kişi, hiziplerin şiddetine ve adaletsizliğine ya da savaşın zorluklarına ve tehlikelerine bile maruz kalsa, pasif duygularını her fırsatta kontrol altında tutar; ister yalnız olsun ister toplum içinde olsun, hemen hemen aynı çehreyi taşır ve hemen hemen aynı şekilde etkilenir. Başarıda ve hayal kırıklığında, refahta ve sıkıntıda, dostların ve düşmanların önünde çoğu zaman bu **şecaati** sergileme durumunda olmuştur. Tarafsız izleyicinin, duyguları ve davranışları hakkında vereceği yargıyı bir an bile unutmaya cüret etmemiştir. Göğsündeki adama bir an olsun sırt çevirmeye teşebbüs etmemiştir. Kendisiyle ilgili her şeye bu büyük arkadaşının gözleriyle bakmaya iyice alışmıştır. Aslında sürekli bir model alma ya da model almaya çalışma zorunluluğu altında, yalnızca dışsal tavır ve davranışlarını değil, aynı zamanda elinden geldiğince içsel duygu ve hislerini bile bu müthiş ve saygıdeğer yargıcın düşüncelerine göre düzenleme alışkanlığı artık ona tamamen aşına bir hale gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak da tarafsız izleyicinin duygularına uygun davranmakla yetinmez; onları gerçekten benimser. Tarafsız izleyiciyle adeta özdeşleşir ve kendisi neredeyse tarafsız izleyici haline gelir. Hatta davranışlarının bu büyük hakeminin onu hissetmeye yönlendirdiği duyguların dışına neredeyse hiç çıkmaz.²⁶ Tarafsız gözlemcinin duygusuyla tam özdeşleşme ve bu konuda iyice ustalaşma Smith'in sistemini erdem etiği ile yaklaştırmaktadır.

Görüldüğü üzere Smith insanın güçlerinin yetkinleşmesi sonucu oluşan dört temel erdemi kabul eder.²⁷ E. G. West *The Theory of Moral Sentiments*'a yazdığı Introduction'da Smith'in erdem anlayışını bu sıralama farklılığına rağmen Aristoteles etiğindeki altın orta düşüncesiyle ilişkilendirmektedir: "Aristotelesçi altın ortanın rehberliğine özel saygı gösteren bir felsefe ortaya koyan Smith, erdemin üç alt kümesi olan pratik bilgelik, katı adalet ve uygun yardımseverlik arasında bir dengenin gerekli olduğu konusunda ısrar

²⁴ H. Canfer & Z. Özcan, "Nikomakhos'a Etik Bağlamında Aristoteles'in Erdem Etiği", *Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (2020), 277-296, 279.

²⁵ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 315, 316.

²⁶ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 206. (Vurgular bize aittir)

²⁷ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 202.

eder. Ancak bu tür bir kazanım salt mekanik bir işlem değildir; yalnızca hayal gücüyle ve başkalarına karşı gerçek bir duyguyla elde edilebilir.”²⁸

Smith her tutkunun uygunluğunun belirli bir orta çizgide yani vasatta yattığının altını çizer. Bu orta, standart bir ölçüyü ifade etmez; çünkü her tutkuya göre değişir.²⁹ Tarafsız gözlemci “toplumsal bir altın ortanın, karşılıklı yaşanan ve deneyimlenen sebep ve sonuçları açısından, deney ve gözlemden, hayal gücü aracılığıyla soyutlanması ile ortaya çıkmış aşkın bir ahlaki yargı mekanizması” olarak tanımlanabilir.³⁰ Bu tanımlama Aristoteles'in “orta öğretisi” ile Smith'in ahlak anlayışı arasında şeffaf bir köprü kurmaktadır.

Aristoteles'in erdem etiğiyle Smith'in sistemi arasındaki bir diğer bağlantı pratik bilgelik erdeminde (*prudence*) gizlidir. Smith'in duygucu ahlak anlayışındaki bu erdem Aristoteles'in doğru akıl anlamında kullandığı “orthos logos” kavramıyla örtüşmektedir. Aristoteles orthos logosa uygun hareket etmeyi, riayet edilmesi gereken genel bir ilke olarak kabul eder.³¹ Bu kavrama Nikomakhos'a Etik'in ikinci kitabında yer verilmiştir. Smith pratik aklı/pratik bilgeliği mutluluk ve refahın (*comfort*) yaşam boyunca ilişkili olduğu sağlık, zenginlik, mevki, itibar gibi özelliklere gösterilen özen olarak kavramlaştırmaktadır. Doğanın insana öğütlediği öncelikli amaçlar yaşamın sürdürülebilmesi ve sağlığın korunmasıdır. Açlık, susuzluk, acı, haz, üşüme, sıcağından bunalma gibi hislerimiz bu amaçları gerçekleştirebilmemiz için Doğanın kulağına fısıldadığı derslerdir. Bu dersleri layıkıyla yerine getirebilmek için belli bir dikkat (*care*) ve öngörü (*foresight*) gerekmektedir. Böylece pratik bilgelik erdemi ortaya çıkabilir. Bu erdem cüretkâr olmaktan çok temkinlidir.³² Bu yüzden pratik bilgeliğe sahip insan çalışkan ve tutumludur. Henüz gerçekleşmemiş fakat gerçekleşecek daha uzun ve daha büyük bir rahat ve zevk için şu andaki rahatından ve zevklerinden vazgeçebilir.³³ Bu yönüyle pratik bilgeliğe sahip kişi hem tarafsız izleyicinin hem de tarafsız izleyiciyi temsil eden vicdanın onayını alır.

Aristoteles gibi Smith de insanı sosyal bir varlık olarak ele alır. Bu yüzden onun pek çok özelliğini doğasının bu yönü üzerinden yorumlamaktadır:

“*Toplumsal bir varlık olan insan Doğa tarafından bu özelliğine uyum sağlayabilecek bir şekilde yaratılmıştır. Toplumdaki her insan birbirinin yardımına muhtaçtır ve her insan aynı zamanda birbirinden zarar görmeye de açıktır. Elzem olan bu yardımlaşma karşılıklı sevgiden,*

²⁸ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), XVI.

²⁹ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 45.

³⁰ Gökhan Murteza, *Adam Smith'te İktisat ve Ahlak Sorunları*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2012), 120.

³¹ Mustafa İslamoğlu, *Adam Smith'te Rasyonalite*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2020), 19.

³² Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 299, 300.

³³ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 302

şefkatten, dostluktan ve saygıdan kaynağını alıyorsa toplum gelişir ve mutlu bir toplum olur; her birey sevgiyle ve muhabbetle birbirine bağlanır ve eskiden olduğu gibi bugün de insanlar birbirlerine karşılıklı olarak iyiliklerinin dokunacağı işler yaparlar."³⁴

Smith erdemlerle alışkanlığın ilişkisi konusunda da Aristoteles'le aynı görüştedir. "Erdemli olmak, duyguların inceliğinin yanı sıra alışkanlığı ve kararlılığı da gerektirir."³⁵ Öz denetim ve şecaat sahibi, bilge, adil biri kendiyile ilgili şeyleri vicdanının gözleriyle bakarak değerlendirmeyi kanıksayarak alışkanlık haline getirir. Böyle bir kişi yalnızca eylemlerini değil duygu ve hislerini bile vicdanının ilkelerine göre düzenlemeye aşına olur.³⁶ "Suçlara düşkünlük kalbinde kabuk bağlamadıysa eğer"³⁷ ifadesi de erdemsizlik konusunda alışkanlıklara dikkat çekmektedir. Utanç verici eylemleri sıklıkla yapan kişiler de bu eylemlerinden artık utanç duymazlar.³⁸ Tüm bu düşünceler Smith'in hem erdemler hem de erdemsizlik konusunda alışkanlığın önemine dair yaklaşımını belirginleştirmektedir.

Smith'in ahlak teorisini Aristoteles'in erdem etiği bağlamında değerlendirip aralarında bağlantılı olan noktaları tespit ettiğimiz bu bölümde görülmüştür ki Smith, erdemlere ve bireyin karakterine ağırlık verdiği ve eylemden çok ahlaki öznenin moral gelişimini merkeze koyduğu için, geliştirmiş olduğu kuram erdem etiğine uygundur. Ayrıca Aristoteles'in erdem etiğiyle örtüşen birçok unsur Smith'in sisteminde yer almaktadır. Orta öğretisi, erdemlerde alışkanlığın önemi ve pratik bilgeliğe yapılan vurgu bizim bu bölümde üzerinde durduğumuz, iki düşünür arasındaki başlıca paralelliklerdir.

2. Eudaimonist Etik Bağlamında Smith'in Ahlak Teorisinin İncelenmesi

Genelde mutluluk (*happiness*) olarak çevrilen eudaimonia, esenlikli bir duruma ulaşmak (*to achieve a state of well-being*) olarak tanımlanmaktadır.³⁹ İnsanın mevcut durumuyla olması gereken durum arasındaki ayırmadan yola çıkan Sokrates, Platon ve Aristoteles bireyin olması gereken nesnel bir durum olarak eudaimonia kavramının üzerinde durur.⁴⁰

Socrates'e göre hayatın gayesi mutluluktur. Fakat bu mutluluk sadece akıl, hikmet ve erdemlerle elde edilebilir. Erdemler en büyük mutluluğu ortaya çıkardığı gibi, insanlara makul sınırlar dahilinde tüm maddi ve ruhi zevkleri ve menfaatleri temin etmek için gerekli alanı da sağlar. Yararlı her şey güzeldir. Fakat zevkler, güzellik, şan, şeref ve zenginlik geçicidir. Ayrıca beraberlerinde pek çok fenalıkları getirebilirler. Çünkü ruhta hırs

³⁴ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. D. Kızılay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 128.

³⁵ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 453.

³⁶ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 202.

³⁷ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 171.

³⁸ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 174.

³⁹ L. P. Pojman, *Ethical Theory: Classical and Contemporary Readings* (Belmont: Wadsworth Pub, 1998), 365.

⁴⁰ Ahmet Cevizci, *Etik-Ahlak Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 136, 137.

uyandırırılar ve ahengi bozarlar. İnsanın başkalarıyla ve evrenle ahenk içinde yaşaması sadece akıl ve hikmet sayesinde gerçekleşebilir. Sokrates'e göre iyinin ne olduğunu anlayan onu yapar. Kimse isteyerek kötü olmaz. Mutluluk için maddi esaretlerden kurtulmak gerekir. İffet, şecaat ve adalet mutluluğun olmazsa olmaz sacayaklarıdır.⁴¹

Sokrates yaşamın amacı olarak değerlendirdiği eudaimoninin yani mutluluğun özünü ve koşullarını net biçimde açıklamamıştır. Bu durum öğrencilerinin birbirine zıt yolları benimsemesine neden olmuştur. Mutluluğu yaşamın amacı kabul eden dört Sokratik okul vardır. Euklides'in Megara Okuluyla Elis'li Phaidon'un Elis Eretria Okulu'nun kayda değer bir başarıları olmamıştır. Kynikler ve Kyrene Okulu ise hocalarının öğretisini tek yönlü bir biçimde ele almışlardır.⁴² Aristippos'un Kyrene Okulu hayatın nihai amacı olarak kabul ettikleri mutluluğa bireysel hazla (*individual pleasure*) ulaşılacağını kabul ettikleri⁴³ için hedonist olarak sınıflandırılır.⁴⁴ Sokrates düşüncesindeki idealist eğilimler ise Atinalı Antisthenes'in Kinizmi ile şekillenmiştir. Antisthenes'e göre erdemler sadece erdem oldukları için eylemlerimizin nihai gayesidir. En yüksek iyinin yalnızca erdem olduğunu savunan Kinik okulun öğrencileri zamanla her tür hazzı kötülük kabul ederek oldukça radikal bir pozisyon almışlardır. Kinizmdeki ahlâkî idealizm Zenon ve Stoacılar tarafından tekrar ortaya çıkarılmış;⁴⁵ devamında Hristiyan ahlakı, İslam ahlakı ve çileci anlayışlar üzerinde etkili olmuştur. Birinci ekol yani hazzcılık (*hedonism*) ise Epikür'ün doktrininde, ardından da yararcılığın (*utilitarianism*) yaklaşımında kendini göstermiştir.⁴⁶

Sokrates'in bir diğer öğrencisi Platon eudaimonia felsefesinin Sokrates'ten sonraki ikinci büyük filozofudur. Sokratik miras, Platon'u kapsamlı bir incelemeye itmiştir. Tıpkı Sokrates gibi o da insanın nihai yaşam amacının mutluluk olduğu düşüncesini savunur. Kişinin bu amaca ulaşabilmesi için ruhunu oluşturan parçaların görevlerini yerine getirmesi ve kendi doğal erdemlerini gerçekleştirmesi yani erdemli bir yaşam sürmesi zorunludur. Bilgelik, ölçülülük, şecaat ve bu erdemlerin bir bileşkesi olan adalet erdemine sahip olan insan düzgün işleyen bir ruha sahip olacağı için, bunun doğal bir sonucu olarak mutluluğa ulaşacaktır. Platon'un erdem anlayışı bu ruhsal düzen ve ahenk fikrine dayanmaktadır. Nasıl ki organlar doğru çalıştığında beden sağlıklı oluyorsa, ruhun parçaları düzgün çalıştığında da insan ruhu bütünsel anlamda sağlıklı yani mutlu olacaktır. Sağlıklı bir ruh erdemlidir ve bunun sonucu mutluluk yani eudaimoniadır.⁴⁷ Platon toplumsal mutluluk anlayışını da üç parçalı ruh açıklamasıyla oluşturduğu mutluluk ve

⁴¹ A. M. Özden, *İlim Bakımından Ahlak* (İstanbul: Marifet Basımevi, (1943), 9, 10.

⁴² Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri 1 Mutluluk Ahlakı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 30.

⁴³ J. Watson, *Hedonistic Theories from Aristippus to Spencer* (Glasgow: J. Maclehose & Sons, 1895), 28.

⁴⁴ A. Weber, *History of Philosophy* (New York: Charles Scribner's Sons, 1907), 71.

⁴⁵ A. Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbîaralp (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998), 47,48.

⁴⁶ Mehmet Türkeri, *Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi* (Antalya: Lotus Yayınevi 2017), 15.

⁴⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 103.

erdem anlayışından hareketle tasarlamıştır.⁴⁸ Platon genellikle onur verici sözler listesinin üst sıralarında yer alır; ancak daha az sistematik ve analitik olduğu için öğrencisi Aristoteles'ten daha az dikkat çeker.⁴⁹

Eudaimonia antik Yunan felsefesinde Aristoteles tarafından en olgun biçimine ulaştırılmıştır. Bu yüzden bazı kaynaklar Nikomakhos'a Etik'ten eudaimonistlerin kutsal kitabı olarak söz eder.⁵⁰ Aristotelesçi eudaimoniada erdemlerle ulaşılabilecek mutluluk da erdemlerin sınıflandırılmasına uygun olarak belli bir hiyerarşi içinde derecelenmektedir.⁵¹ En önemli ve en yüksek etkinlik türü, usun kendine özgü erdeme uygun etkinliği olan *teoria* etkinliğidir.⁵² Bu etkinlik bazı kaynaklarda Türkçeye temaşa etkinliği olarak çevrilmiştir.⁵³ Eudaimonist ahlak, temaşa etkinliğini mümkün kılan erdem hayatını hedefleyip idealize eder. Bu ise mutlak iyinin bilgisine ulaşmış olmayı ve bu bilgi doğrultusunda bir yaşam sürmeyi ifade etmektedir.⁵⁴ Benzer biçimde Smith de öz çıkarımıza yönelik düzensiz duygularımızı düzene sokabilmenin biricik yolunun son derece ince bir eğitimden geçtiği; böyle bir eğitimin de en derin felsefelerle sağlanabileceği görüşündedir.⁵⁵ Smith erdemlerin ortaya çıkıp karakterde kökleşmesinde düzgün gelişmiş aklın ve bilgeliğin rolüne dikkat çeker. Bilge bir kişi ya da düzgün işleyen akla sahip herkes için en önemli şey, tasvibi elde etmekten bağımsız olarak tasvibi hak eden bir varlık olabilmektir.⁵⁶ Bu güçlü arzunun kaynağı erdem sevgisidir.⁵⁷

Aristoteles mutluluk anlayışında hazlara da yer vermektedir.⁵⁸ Bu yüzden güzellik, zenginlik, soyluluk, sağlıklı olmak, beslenme gibi dışsal iyilerin de mutlulukta ikincil de olsa bir rolü vardır. Ancak bu gibi etmenler mutlulukta öncelikli etkiye sahip değildir ve dozunda olmaları önemlidir.⁵⁹ Bu vurgu onun ahlak anlayışını Kyniklerin ve Kyrene Okulu'nun ahlak anlayışlarından ayırır. Aristoteles'in dengeyi önemseyen bu yaklaşımı aynı zamanda onun ahlak anlayışının karakteristiğini oluşturan Orta Öğretisi⁶⁰ ile bağlantılıdır.

⁴⁸ Plato's Ethics: An Overview (Stanford Encyclopedia of Philosophy) (Erişim 22.04.2023)

⁴⁹ S. Meikle, *Aristotle's Economic Thought* (Oxford: Clarendon Press, 1995), 1.

⁵⁰ Robert Heinaman, "Rationality, Eudaimonia and Kakodaimonia in Aristotle", *Phronesis* 38/1 (1993), 31-56, 37.

⁵¹ M. Walker, "Aristotle on Activity 'According to the Best and Most Final' Virtue", *Apeiron* 44 (1986), 91-110, 100.

⁵² Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015), X, 1177a.

⁵³ Mehmet Türkeri, "Aristotelesçi Etik ile İlgili Bazı Yanlış Anlamalar" *Deüifd* 30 (2009), 83-101, 86.

⁵⁴ Mehmet Türkeri, *Elmalı'nın Ahlak Felsefesi* (Antalya: Lotus Yayınevi, 2017), 60.

⁵⁵ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 192.

⁵⁶ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 169.

⁵⁷ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 170.

⁵⁸ Aristotle's Ethics (Stanford Encyclopedia of Philosophy) (Erişim 28.04.2023)

⁵⁹ Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015), I, 1099a, 25-1099b, 5; X, 1178b, 35; 1179a, 5, 10.

⁶⁰ A. A. Stroll vd., *Etik Kuramları*, der. ve çev. M. Türkeri (Antalya: Lotus Yayıncılık, 2017), 25.

Güzellik, zenginlik, soyluluk, sağlıklı olmak, beslenme gibi dışsal iyilerin de mutlulukta payı olduğu konusunda Smith Aristoteles'le aynı görüştedir. Kişinin sağlığına, ekonomik durumuna, mevkisine ya da saygınlığına gelecek bir zarar Smith'e göre pratik bilgelik erdemi rahatsız eder. Çünkü pratik bilgelik erdeminin en önemli amacı kişinin güvenliğini sağlamaktır. Bununla birlikte pratik bilgelik erdemi zenginleşmek için kişiyi madden ve manen zarara uğratmayacak yolları onaylar. Bunun dışında kalan tedbirsiz, özensiz tutumlar ya da dürüstlüğü aykırı davranışlar pratik bilgelik erdemi tarafından onaylanmaz.⁶¹

Smith'e göre ahlak insanların içinde doğal bir eğilim olarak bulunur. Görünmez ilahi bir el tarafından yönetilen bu doğanın nihai nedeni (*final cause of Nature*) öncelikle hayatın devamı, ardından da türün mutluluğu ve mükemmelliğidir.⁶² Tanrı ezelden beri, evrenin muazzam makinesini her zaman mümkün olan en fazla miktarda mutluluk üretecek şekilde tasarlamış ve yönetmiştir. Hatta Smith, insan doğasındaki düzensizliklerde bile diğer tüm durumlarda olduğu gibi, türün mutluluğunun ve mükemmelliğinin amaçlandığı görüşündedir.⁶³ Bu nedenle Smith iyiliksever ve bilge bir Tanrı inancıyla bireysel mutluluk arasında ilişki kurar:

*"Ne kadar asil ve cömert olursa olsun, bu evrensel iyilikseverlik, evrendeki en büyük ya da en sıradan tüm varlıkların, Doğanın tüm hareketlerini yönlendiren ve kendi değiştiremez mükemmellikleriyle onda her zaman mümkün olan en yüksek miktarda mutluluğu korumaya kararlı olan o büyük, hayırsever ve her şeyi bilen Varlığın doğrudan bakımı ve koruması altında olduğuna tam olarak ikna olmayan bir insan için hiçbir somut mutluluk kaynağı olamaz. Tam tersine, bu evrensel iyilikseverliğe karşı babasız bir dünya kuşkusu, sonsuz ve anlaşılmasız uzayın tüm bilinmeyen bölgelerinin sonsuz sefalet ve perişanlıktan başka bir şeyle dolu olamayacağı düşüncesi tüm düşüncelerin en melankoliği olsa gerek; en yüksek refahın tüm ihtişamı bile tasavvuru tamamen kapatabilen böylesine korkunç bir düşüncenin insanın içinde oluşturduğu boşluğu aydınlatamaz. Ama evrensel iyilik sisteminin gerçekliğiyle ilgili tam bir inancı olan bilgili ve erdemli birinin içinden akıp gelen sevinci, en sıkıntılı durumun kederi bile yok edemez."*⁶⁴

Smith insandaki erdem duygusunun, etkileri bakımından acı, fakirlik, ölüm ve diğer tehlikelerden daha güçlü olduğunu savunmaktadır.⁶⁵ Dolayısıyla erdemlerin dışlandığı bir yaşam mutsuzluğu doğurur. Örneğin başkalarını önemsemeyecek derecede kendini düşünme ya da başkalarını incitme gibi sonuçlar ortaya çıkaran güdüler insanlar tarafından paylaşılmaz çünkü bu duyguya girmezler; dolayısıyla da mağdur tarafın hıncıyla sempati kurarlar. Saldırganlık ise nefret ve kızgınlıklarını doğurur. Kişi iç ve dış gözlemlerle bunu

⁶¹ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 311.

⁶² Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Penguin Books: London, 2009), 152.

⁶³ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 152.

⁶⁴ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 345.

⁶⁵ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 90.

fark eder; ayrıca iletişim esnasında insanların bu duygularını hisseder. Bu durumda bu tür eylemlerde bulunan kişi suçluluk; tarafsız izleyici ise sempati üzerine kurulu bir öfke duyar.⁶⁶ Tutkuları kendini haksız bir eyleme sevk eden kişi bu tutkuları tatmin olup, geçmişteki haksız eylemini sakince düşündüğünde kendisi de bu eylemleri ortaya çıkaran güdülerini kabul edemez ve geçmiş güdülerini kendisine de diğer insanlara görüldüğü gibi görünmeye başlar. Böylece başkalarının onun hakkındaki nefret ya da tikslenme duygularıyla sempati kurabilir.⁶⁷ Smith pişmanlık duygusunun doğasını bu şekilde açıklamaktadır.

Bunun zıttı bir durumda yani kişi Smith'in deyimiyle uygun güdülerinin ortaya çıkardığı cömert eylemler gerçekleştirdiğinde ise geçmişe bakarak iyilik yaptıklarının minnet ve sevgi duyguları ile sempati kurabilir. Smith kişinin kendi güdülerini ve eylemleri hakkındaki uygunluğun, başkalarının güdülerini ve eylemleri hakkındaki uygunlukla tamına aynı olduğu görüşündedir. Uygun güdülerıyla cömert eylemler ortaya koyan kişinin tarafsız muhakemesi sonucunda iyilik yaptıklarıyla kurduğu sempati, kendini takdir etmesini sağlar. Bu ise ruhunun neşe, sükûnet ve huzurla dolmasına yol açar.⁶⁸ Smith'in burada "ruhun neşe, sükûnet ve huzurla dolması" olarak ifade ettiği durum, Sokrates, Platon ve Aristoteles'in erdem etiğindeki "edudaimonia" ile örtüşmektedir. Zira klasik dönemin bu üç büyük filozofu insan yaşamının nihai amacı olan mutluluğa yani eudaimoniaya erdemler sayesinde ulaşılabilceğini savunurlar. Görüldüğü gibi Smith de erdemlere giden yolu tarif ettikten hemen sonra, erdemlere uygun yaşamının sonucu olarak bu esenlikli mutluluk haline işaret etmekte; bunun zıttı bir durumu yani erdemlerden uzak bir yaşamı ise "insanoğlunun hissedebileceği en rezil duygu" olarak değerlendirdiği pişmanlıkla ilişkilendirmektedir.⁶⁹ Smith'in natüralistik bir nedensellikte temellendirdiği bu mutluluk, bireyin tüm insanlıkla bir uyum ve dostluk içine girmesini, hemcinslerine güven ve iyicil bir memnuniyet duygusuyla bakmasını da kapsamaktadır. Tüm bu duygular bireyde liyakati, ödülü hak etme bilincini⁷⁰ ve kendi kendini onaylamayı doğurur. Smith sevgiye ve ödüle layık olmayı erdemin en önemli özellikleri arasında sayar. İğrenç ve cezalandırılması gereken eylemler yapan biri olmak ise ahlaki bakımdan kusurluluğun bir göstergesidir. Fakat tüm bu karakterler başkalarının duygularıyla doğrudan bağlantılıdır. Bir erdem kişinin kendi tasvibinin veya minnettarlığının nesnesi olduğu için değil; ancak diğer insanlarda bu duyguları uyandırdığı için değerlidir. Böyle olumlu bir bakışın nesnesi olma bilinci, doğal olarak buna eşlik eden o iç huzurunun ve öz tatminin kaynağıdır. Ters yönde bir kuşku ise ahlaken kusurluluğun işkencelerine yol açar.

⁶⁶ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 124.

⁶⁷ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 125.

⁶⁸ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 126, 127.

⁶⁹ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 126.

⁷⁰ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 127.

Bu nedenle Smith sevimli ve sevimliye layık olduğumuzu bilmeyi en büyük mutluluk; nefret edilmeyi ve bu nefreti hak ettiğimizi bilmeyi ise en büyük sefalet olarak nitelendirir.⁷¹

En samimi övgüler bile eğer övgüye değer oluşumuzdan kaynaklanmıyorsa mutluluğumuza bir katkı sağlayamaz. Hakkımızdaki iyi düşünceleri hak etmediğimizi biliyorsak, başkalarının bu tür iyi düşünceleri de mutlulukla ilgili bir tatmin oluşturmaz. Hatta tersini yaptığımız halde hakkımızda yanlışlıkla yapılan hak etmediğimiz övgüler mutluluk vermek şöyle dursun, bize eksikliğimizi duyurduğu için mutsuzluk verir.⁷² Bunun aksine, güdülerimiz ve eylemlerimiz övgüye layık ise takdir görmesek de takdire uygun olduğumuzun farkındalığı bizi sıklıkla gerçek anlamda rahatlatır. Yalnızca övgü değil övgüye layık şeyler yapmak da haz verir. Tasvibin doğal bir öznesi haline geldiğinin bilinci kişide tatmin sağlar.⁷³ Doğa toplu olarak yaşamasını hedeflediği insanda ilkin topluma uygun görünme isteğini yaratmak, ikinci olarak da topluma gerçek anlamda uygun hale gelmesini sağlamak amacıyla, ona bu duyguları bahşetmiştir.⁷⁴ Bu yüzden Smith'e göre bir insanın bir başkasını haksız yere bir şeyden mahrum bırakması veya bir başkasının dezavantajı yoluyla kendi çıkarını haksız yere artırması, doğaya ve doğanın yasalarına ölümden, yoksulluktan, acıdan ve tüm talihsizliklerden daha aykırıdır.⁷⁵ Öz denetim (self-command) sahibi, bilge (wise) ve adil (just) biri ise savaşların, nifakların şiddetinde ve adaletsizliğinde bile neredeyse her zaman vicdanıyla yani yüreğindeki tanrısal yargıcın yönlendirmesiyle hareket edecek şecaati (manhood) gösterebilir. Sadece en mutlu varlıklar duygu ve davranışları üzerinde hakiki bir adaletle üst düzeyde denetim sağlayıp her koşulda tam bir uygunluk içinde davranacak kadar yetkindir.⁷⁶

Smith'e göre öz benliğimizle ilgili "doğal" yani "öğrenilmemiş ve dizginlenmemiş"⁷⁷ hassasiyetlerimizi dizginleyebilmek için gereken irade gücü ne kadar büyükse, sonucunda alacağımız haz ve gurur o denli büyük olur. Smith'e göre böyle bir kişisel tatmine tam olarak ulaşan bir kalp için ne sefalet ne de perişanlık söz konusu değildir. Smith belli ki bu haz ve gururu mutlulukla ilişkilendirmektedir; çünkü böyle bir haz ve gururu yaşayan kişinin tamamen mutsuz olamayacağını ifade etmektedir. Hatta kendisinin de belirttiği gibi onun mutluluk ve erdemler konusundaki yaklaşımının bu noktada Stoacı mutluluk anlayışıyla paralel olduğu görülmektedir. Zira Smith'e göre "bilge bir adamın mutluluğu her türlü durumda her açıdan eşittir."⁷⁸ Mutluluk huzur (*tranquillity*) ve safadır (*enjoyment*). Mükemmel bir huzur varsa, insanı keyiflendirmeyen hiçbir şey olamaz.⁷⁹

⁷¹ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 165.

⁷² Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 166.

⁷³ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 167.

⁷⁴ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 168.

⁷⁵ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (New Rochelle: Arlington House, 1969), 195.

⁷⁶ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 224.

⁷⁷ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 204.

⁷⁸ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 203.

⁷⁹ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 205.

Fakat doğanın değiştirilmesi olanaksız yasaları gereği bilge ve erdemli kişiler de acı çekerler. Ayrıca doğa tarafından hazırlanan ve sunulan bu telafi her ne kadar oldukça kayda değer de olsa, doğanın yasaları tarafından oluşturulan acıları tümüyle yok edemez. Zaten doğa tarafından sağlanan telafinin bu sınırı aşması uygun da olmazdı. Söz konusu telafi tüm acıları yok etse, bu durum bireyin örneğin hem kendisi hem de toplum için kötü sonuçlar doğurabilecek koşullardan kaçınması için gerekli motivasyonu zedeler. Bu ise doğanın en temel amacı olan bireyin ve türün devamlılığı için tehdit oluşturur. Bununla birlikte doğa bu acıların hiçbirini kalıcı kılmamıştır. “Eğer kişi ani krizleri atlattırsa, herhangi bir çaba göstermeden eski sıradan huzuruna geri döner.”⁸⁰

Smith’in ahlak felsefesi bireysel boyutla sınırlı kalmaz. Dolayısıyla onun mutluluk anlayışı da bireysel mutluluğun ötesinde toplumsal mutluluğu hedeflemektedir. Çünkü Smith’e göre insan yalnızca toplum içinde yaşayabilir. Doğa, insanı varoluşu ile ilgili bu özel duruma uygun hale getirmiştir:

“Toplumdaki her insan birbirinin yardımına muhtaçtır ve her insan aynı zamanda birbirinden zarar görmeye de açıktır. Elzem olan bu yardımlaşma karşılıklı sevgiden, şefkatten, dostluktan ve saygıdan kaynağını alıyorsa toplum gelişir ve mutlu bir toplum olur. Her birey sevgiyle ve muhabbetle birbirine bağlanır ve eskiden olduğu gibi bugün de insanlar birbirlerine karşılıklı olarak iyiliklerinin dokunacağı işler yaparlar.”⁸¹

Toplumun bekası için en önemli erdemin adalet erdemi olduğunu belirten Smith, zayıfların korunması, gaddarların dizginlenmesi için doğanın insan kalbine “menfi istihkak duygusu”nu yerleştirdiğini dile getirmektedir. Adaletin yasalarını ihlal edenlerin cezalandırılmasına yönelik toplumsal mutabakat Smith’e göre bu durumla ilişkilidir. Bireyin mevcudiyetinin devamı ve türün devamı doğanın nihai amaçlarıdır. Smith doğanın amacı dediğimiz şeyin aslında Tanrının hikmetinden başka bir şey olmadığını çok net ifade etmektedir. Vücudumuzdaki onlarca farklı işlem aslında bu prensipten kaynaklanmaktadır.⁸²

Bireyin mutluluğu ile toplumun mutluluğu çeliştiğinde Smith’e göre doğru olan, toplumun seçilmesidir.⁸³ Smith’in duygucu ahlak kuramında erdemin ortaya çıktığı nokta tam olarak burasıdır. Yani iki boyutlu insan doğasının ilk boyutu olan kişinin kendi bireysel mevcudiyetinin devamının temininden toplumun yararına yönelindiğinde erdemler belirginleşmektedir. İnsan sadece birinci boyuttan ibaret olsaydı ve ikinci boyutu adalet duygusuyla aktif edilmeseydi insanlarla yaşamak aslanlarla dolu bir mağaraya girmek kadar tehlikeli olurdu.⁸⁴ Doğanın işleyişindeki tanrısal düzenleme bu durumu şansa

⁸⁰ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 204.

⁸¹ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 128.

⁸² Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 129, 130.

⁸³ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 134.

⁸⁴ Adam Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı (İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017), 129.

bırakmamış ve gerekli önlemi almıştır: “İnsana soydaşlarının mutluluğunu gözetmek ve bilmeden de olsa onlara zarar vermekten ya da ilkel bir öfke patlaması yaşayıp da istemeden de olsa felaketlerine aracı olmaktan korkması öğretilmiştir.”⁸⁵ “Doğanın hikmetidir ki her bir masum insanın mutluluğuna kutsiyet addedilmiştir ve mukaddes olan bu mutluluk onu bozabilecek her kişiye karşı koruma altına alınmıştır.”⁸⁶ Doğanın işleyişindeki bu planlama Smith’e göre insanın yaratılış amacıyla doğrudan ilişkilidir: İnsan eylemde bulunması ve hem kendisinin hem de diğer insanların koşullarını herkesin mutluluğu adına değiştirmek için tüm yetilerini kullanması amacıyla yaratılmıştır. İnsan tembelce oturup da yalnızca iyilik dilemekle tatmin olmamalıdır. Zira insan içten içe aslında bütün dünyanın mutlu olmasını ister; bu yüzden fiziksel ve ruhsal olarak bütün kuvvetini toplayıp ilerlemesini sağlayacak olan amaçları gerçekleştirmeye kalkıştığında, **tabiatın** da ona öğrettiği gibi, bu amaçları gerçekleştirmeyi başaramazsa ne kendisini ne de başkalarını tam anlamıyla memnun edemeyeceğini ve kimsenin kendisini tam anlamıyla takdir etmeyeceğini bilir.⁸⁷

Görülmektedir ki Smith mutluluğu her insanın tüm gücüyle takip etmesi gereken bir erek olarak ele almaktadır. Aslında eudaimonia sözcüğü Ahlaki Duygular Kuramı’nda yer almaz. Ancak Smith mutluluğu yaşamın gayesi olarak görmektedir. Materyalist etik teorilerin gerçek mutluluğu sağlama hususundaki yetersizliğini bilen Smith, görüldüğü üzere mutluluğa ancak erdemli bir yaşamla ulaşılabileceğine dair klasik yaklaşımı benimsemektedir. Eudaimonizme oldukça natüralistik bir açıklama getiren Smith, insan ve mutluluk ilişkisinin süreçlerini ve sonuçlarını erdemler bağlamında doğacı bir yaklaşımla açıklamıştır.

Sonuç

Smith’in ahlak sistemi, ahlaki öznenin ne yapması gerektiğine değil nasıl olması gerektiğine odaklandığı; dolayısıyla en önemli probleminin ahlaki öznenin karakteri olduğu; eylemin ortaya çıkaracağı sonuçları değil erdemi ve niyeti merkeze koyduğu ve amacın araçları meşrulaştırmasına yönelik bir yaklaşım sergilemediği için sonuççu (*consequentialist*) bir etik teori olarak değil erdem etiği olarak değerlendirilmesi uygundur. Bireyin ahlaki yaşamının toplumdan kopuk oluşmadığına vurgu yapması, erdemlerin toplumsal yaşamın içinde edinildiğini ve devamlılıkları için de başkalarının teşvik ve desteğinin gerekli olduğunu savunması ve ahlaki öznenin duygularına ve onun başkalarına yönelttiği duygusal alakaya önem vermesi Smith’in ahlak anlayışını erdem etiğine daha da çok yaklaştırmaktadır.

⁸⁵ dr161.

⁸⁶ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. D. Kızılay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 161.

⁸⁷ Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. D. Kızılay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 159.

Smith her ne kadar Ahlaki Duygular Kuramı'nda eudaimonia sözcüğünü hiç kullanmamış olsa da ona göre esenlikli bir duruma ulaşmak olarak mutluluk hayatın gayesidir. Bu mutluluğun sadece akıl, hikmet ve erdemlerle elde edilebileceği ve erdemlerin en büyük mutluluğu ortaya çıkaracağı hususundaki görüşleri Smith'in mutluluk anlayışına eudaimonist bir boyut kazandırmaktadır. Aristoteles'in ahlak anlayışında önemli bir yeri olan pratik bilgelik ve altın orta kavramlarını ve erdemlerle alışkanlığın ilişkisini Smith'in ahlak teorisinde de görmekteyiz. Ayrıca "irade gücü, yiğitlik, bilgelik ve adalet" erdemlerini Smith'in mutluluğun temel koşulları olarak değerlendiriyor oluşu ve insanın mutluluğunu onun akıl özelliğiyle ilişkilendirmesi de bu bağlamda dikkat edilmesi gereken hususlardır. Tüm bu unsurları göz önünde bulundurduğumuzda Smith'in ahlak anlayışının Stoacı etkiler taşımakla birlikte, büyük ölçüde, istikrar dönemlerinin hâkim anlayışı olan ve Aristoteles'te tam teşekküllü olarak görülen eudaimonist karakteristiğe sahip bir anlayış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. *Ahlak Öğretileri 1 Mutluluk Ahlakı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015.
- Aristotle. *The Nicomachean Ethics of Aristotle*, trans. F. H. Peters. Kegan Paul Trench Trübner&Co., 1893.
- Canfer, Hilal&Özcan, Zeki. "Nikomakhos'a Etik Bağlamında Aristoteles'in Erdem Etiği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1) (2020), 277-296.
- Cevizci, Ahmet. *Etik-Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Heinaman, Robert. "Rationality, Eudaimonia and Kakodaimonia in Aristotle", *Phronesis* 38 (1) (1993), 31-56.
- Hodder, C. "A Structured Approach to the Adam Smith Problem", eTheses Online, White Rose, Adam Smith's Two Views on the Division of Labour (whiterose.ac.uk), (Erişim Tarihi: 24.12.2024)
- İslamoğlu, Mustafa. "Adam Smith'te Rasyonalite", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Korsgaard, Christine M. "Aristotle on Function and Virtue", *History of Philosophy Quarterly* 3 (3) (1986), 259-279.
- Meikle, Scott. *Aristotle's Economic Thought* (1995). Oxford: Clarendon Press.

- Murteza, Gökhan. "Adam Smith'te İktisat ve Ahlak Sorunları", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Özden, Akil M. *İlim Bakımından Ahlak*. İstanbul: Marifet Basımevi, 1943.
- Pojman, Louis P. *Ethical Theory: Classical and Contemporary Readings*. Belmont: Wadsworth Pub, 1998.
- Smith, Adam. *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. B. Tartıcı. İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017.
- Smith, Adam. *Ahlakî Duygular Kuramı*, çev. D. Kızılay. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Smith, Adam. *The Theory of Moral Sentiments*. New Rochelle: Arlington House, 1969.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. Aristotle's Ethics. <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-ethics/>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024)
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. Plato's Ethics: An Overview. <https://plato.stanford.edu/entries/plato-ethics/>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024)
- Stroll, A. A., vd. *Etik Kuramları*, der. ve çev. M. Türkeri. Antalya: Lotus Yayıncılık, 2017.
- Türkeri, Mehmet. "Aristotelesçi Etikle İlgili Bazı Yanlış Anlamalar", *Deüifd* 30 (2009), 83-101.
- Türkeri, Mehmet. *Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi*. Antalya: Lotus Yayınevi, 2017.
- Walker, Matthew. "Aristotle on Activity 'According to the Best and Most Final' Virtue", *Apeiron* 44 (1986), 91–110. DOI.1515/apeiron/2011.007
- Watson, John. *Hedonistic Theories from Aristippus to Spencer*. Glasgow: J. Maclehose & Sons, 1895.
- Weber, Alfred. *History of Philosophy*. New York: Charles Scribner's Sons, 1907.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbîeralp. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.